

АНДАТПА

**Смаилова Мадина Нұрбековнаның
8D08201 – Мал шаруашылығы өнімдерін өндіру технологиясы
білім бері бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін
алуға ұсынған «Алғашқы лактация кезінде қара-ала тұқым ремонтты
ұрғашы сиырларын өсіру қарқындылығының олардың кейінгі сүт
өнімділігіне әсері» тақырыбында орындалған диссертациялық
жұмысына**

Зерттеу тақырыбының өзектілігі:

Республикалық сүтті және аралас тұқымды ІҚМ палатасының Талдамалық деректеріне сәйкес бүгінгі таңда қара-ала тұқымды ірі қара мал саны бойынша симменталь (65941 бас) және Гольштейн (47036 бас) ІҚМ тұқымдарынан кейін 3-ші орында және 16264 басты кұрайды. Жас жануарларды өсіру – сүт өндіру технологиясын сақтаудың маңызды аспектілерінің бірі.

Ремонтты ұрғашыларды өсіруді ұйымдастыру және технологиясы жеке даму заңдылықтарына негізделіп, күшті конституциясы бар және сүт өнімділігі жоғары жануарлардың қалыптасуына ықпал етуі керек.

Ұрғашыларды сәтті өсіру көбінесе жануарлардың өмірінің алғашқы күндерінде уыз сүтін алуға байланысты. Туылғаннан кейін 2-3 сағат ішінде уыз сүтін тамақтандыру қажеттілігі бұзауларда пассивті иммунитеттің орнатылуымен түсіндіріледі, ал уыз сүтінің мөлшері аурудың алдын алумен және бұзаулардың жоғалуымен тікелей байланысты. Сонымен қатар, әдеби дереккөздерді талдау сүт өсіру кезеңінде сүтпен немесе сүт алмастырғышпен тамақтандырудың күшейтілген режимі өсуге әсер етіп қана қоймай, барлық мүшелердің дамуына ықпал ететінін және жануарлардың әл-ауқатына әкелетінін көрсетеді.

Жас жануарларда тірі масса организмнің өсуі мен дамуының көрсеткіші болып табылады және жануардың өнімді қасиеттерін анықтайтын негізгі факторлардың бірі болып табылады. Тірі масса әр жануардың өзіндік өнімділігі туралы толық түсінік береді. Іс жүзінде көбінесе үлкен бұзаулар туылған кезде пайда болады, содан кейін үлкен және өнімді жануарларға айналады. Сонымен, 3 айлық жасында 100 кг және одан да көп, 6 айлық -170 кг және одан да көп, 9 айлық -230 кг және одан да көп, 12 айлық -300 кг және одан да көп, 15 айлық -360 кг және одан да көп тірі салмағы бар. Жануарлар ең жоғары сауу және сүт майының мөлшерімен сипатталды, 18 айда - 400 кг және одан да көп.

Бүгінгі күнге дейін жас малдың өсуі мен қалыптасуының қарқындылығы қандай болуы керек екендігі туралы консенсус жоқ, бірақ жөндеу қашарларын өсіру кезінде тірі массаның өсу деңгейі жануарлардың тиісті дене түрін қалыптастыру үшін белгілі бір алғышарттар жасайтыны белгілі. Осыған байланысты жөндеу қашарларын өсіру мәселесі өзекті болып қала береді.

Қазақстанда сүтті мал шаруашылығын дамыту ауыл шаруашылығының маңызды және басым бағыттарының бірі болып табылады, халықтың сүтті тұтынуының артуы осыны растайды. Сүт өндірісін арттыру үшін төлдеуден және мықты сау бұзаулар алудан бастау керек.

Жөндеу жас малдары табынның болашақ өнімділігін және сүт өндірудің рентабельділігін анықтайды, сондықтан нарықтық экономика жағдайында жануарларды пайдаланудың өнімсіз кезеңінің қысқаруы, жөндеу қашарларын өсіруге жұмсалатын экономикалық шығындармен байланысты, барған сайын маңызды бола түсуде.

Сонымен қатар, мықты конституциясы бар, сондай-ақ сыртқы ортаның қолайсыз әсерлеріне және ұзақ мерзімді экономикалық пайдалануға төзімді сау, жақсы дамыған жануарларды өсіру онтогенездің жекелеген кезеңдеріндегі өсу мен даму ерекшеліктерін ескере отырып ғана мүмкін болатындығын атап өткен жөн.

Ұрғашыларды өсірудің заманауи технологиялары алғашқы жемісті ұрықтандыру жасын қысқартуға, сондай-ақ сүтті мал шаруашылығының экономикалық тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Қазіргі уақытта Қазақстанда көптеген ауыл шаруашылығы кәсіпорындары ұрғашыларды өсірудің дұрыс технологиясын сақтамайды. Сонымен, жөндеу ұрғашылары 18 ай немесе одан жоғары жаста 380-400 кг тірі салмаққа жетеді, яғни. қашарларды алғашқы ұрықтандыру 5 немесе одан да көп айға кешіктіріледі. Бұл жағдайда қашарлар, әдетте, төмен аяқты, іші салбырап, басы ауыр, өрескел, жалпы қашарлардың Конституциясы етке қарай бұрылады.

Әрине, қашарлардың мұндай дамуы оларды тамақтандыру технологиясымен тікелей байланысты. Көптеген кәсіпорындарда қашарларға сүт және ЦММ ішу ұзақтығы 4 айды құрайды, көп мөлшерде сұйық жемді тұтынатын қашарлар басқа жемді тұтынудан бас тартады. Бұл өз кезегінде асқазан-ішек жолдарының дамуын кешіктіреді.

Қостанай облысының және тұтастай алғанда Қазақстанның шаруашылықтары үшін табысты өсіруді айқындайтын стратегиялық маңызды бағыт-құнажындардың дұрыс дамуы мен мықты денсаулығына кепілдік беретін биологиялық тұрғыдан толыққанды азықтандыру, нәтижесінде барынша өнімділік болып табылады. Осыған байланысты, жануарлардың тамаша дамуына және оңтайлы уақытта төлдеуге толық дайындыққа және болашақта жоғары сүт өнімділігіне әкелетін қашарларды өсірудің оңтайлы технологиясын анықтау – бұл зерттеудің басты мақсаты.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, сау, үйлесімді, өнімділігі жоғары, жоғары төзімділікпен сипатталатын және 15 айлық жасында құнарлы ұрықтандыруға қабілетті, сондай-ақ кейінгі жоғары және тұрақты сүт өнімділігін алу мақсатында жас жануарларды тамақтандыру мен өсірудің оңтайлы жағдайлары мен технологияларын эксперименттік негіздеу қажет.

Зерттеудің мақсаты – Қостанай облысының шаруашылық мысалында кара-ала тұқым ремонтты ұрғашы сиырларын көбею қасиеттері мен сүт өнімділігіне әсерін анықтау.

Зерттеудің міндеттері:

- иммуноглобулиндердің құрамы бойынша уыз сүтінің сапалық құрамын талдау және оның жас малдардың өсуі мен дамуына әсерін бағалау, сондай-ақ уыз кезеңіндегі тәжірибелік ұрғашылардың қанындағы ақуыздар мен минералдардың көрсеткіштерін зерттеу;

- Қостанай облысының «Заря» АҚ-да сүтті және сүттен кейінгі кезеңдерде зерттелетін топтардың жас малдарының өсуі мен дамуына әртүрлі азықтандыру схемаларының ерте жемісті ұрықтандыруға әсерін талдау;

- әр түрлі өсіру үлгілеріне байланысты алғашқы бұзаулаған сиырдың репродуктивті қабілеті мен репродуктивті қасиеттерін талдау;

- зерттелетін топтардың сүт өнімділігі мен сүттің сапалық көрсеткіштерін талдау және зерттеу;

- әр түрлі өсіру схемаларын қолдана отырып өсірілген алғашқы төлдерден сүт өндірудің экономикалық тиімділігін анықтау.

Зерттеу әдістемелері мен әдісі: Диссертациялық зерттеудің негізі ірі кара өсіру мәселелерімен айналысатын отандық және шетелдік зерттеушілердің жарияланымдары болды. Жұмысты орындау кезінде аналогия, бақылау, модельдеу, салыстыру және басқа әдістер қолданылды. Зерттеу міндеттерін орындау кезінде зоотехникалық эксперименттер жалпы қабылданған әдістерді қолдана отырып жүргізілді. Алынған цифрлық материал биометриялық түрде П.Б. Гофман-Кадошников п. б. және С.Х.Ларцева әдістемелерін қолдана отырып, Студенттің жалпы статистикалық шамалары мен айырмашылықтың дұрыстығын (P) анықтай отырып өңделді.

Диссертацияны қорғауға ұсынылған негізгі қағидалары:

1. Брикс шкаласы бойынша иммуноглобулиндері 22% - дан асатын уыз сүтін ішудің қашарлардың өсуіне, сондай-ақ уыз сүті кезеңінде сыналатын қашарлардың қанындағы ақуыздар мен минералдардың көрсеткіштеріне әсері.

2. Уыз және сүт кезеңінде әр түрлі азықтандыру схемаларына байланысты жас жануарлардың өсуі мен дамуын анықтау.

3. Зерттелетін қашарлар тобының репродуктивті қабілеті және әр түрлі өсіру үлгілеріне байланысты алғашқы төлдердің репродуктивті қасиеттері.

4. Зерттелетін топтардың тұңғыш төлдерінің сүт өнімділігі және тұңғыш төлдер сүтінің сапалық көрсеткіштері.

5. Жас төлдерді алғашқы төлдердің өнімділігіне тамақтандырудың жобаланған схемасын қолданудың экономикалық тиімділігі .

Зерттеудің негізгі нәтижелерінің сипаттамасы:

Диссертациялық жұмыстың негізгі нәтижелері халықаралық және республикалық конференцияларда баяндалып, оң бағасын алды және ҚР Ғылым және Білім министрлігінің БЖҒСБК құрамындағы отандық басылымдарда жарық көрді:

Диссертация зерттеулері бойынша 8 жұмыс жарияланды, оның 4-уі БЖҒСБК ұсынған басылымдарда; Scopus дерекқорына кіретін Brazilian Journal of Biology журналында 1 мақала (Impact factor 2022 1.5, квантиль Q2,

процентиль 61-ші), халықаралық конференция материалдарында 1 мақала, студенттер мен магистранттарға арналған 1 оқу құралы, 1 пайдалы модельге патент.

Диссертациялық зерттеудің негізі ірі қара өсіру мәселелерімен айналысатын отандық және шетелдік зерттеушілердің жарияланымдары болды. Диссертация материалдары бойынша 21.06.2023 ж. «Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай Өңірлік университеті» КЕАҚ оқу-әдістемелік кеңесімен бекітілген және басылымға ұсынылған «Сүтті кезеңде ірі қара малды ремонтты жас малды өсірудің заманауи әдістері» оқу құралы дайындалды, № 6 хаттама, ISBN978-601-356-300-8.

Зерттеу нәтижелері негізінде Қостанай облысында мал азығы мен отарды жөндеуге жұмсалатын қаражаттың азаюын, оның сүт өнімділігін арттыруды және сүт өндірісін ұлғайтуды қамтамасыз ететін сүт кезеңінде қара-ала тұқымды қашарларды өсірудің жетілдірілген схемасы әзірленіп, ұсынылды. Қостанай облысының «Заря» АҚ жағдайында оң әсері бар сүтті кезеңде қара-ала тұқымды қашарларды азықтандыру схемасы сыналды, бұл 15 ай жасында ұрықтандыруға қол жеткізуге және сүт көрсеткіштерін жақсартуға, сондай-ақ рентабельділікті 15% - ға арттыруға мүмкіндік берді.

Алынған нәтижелердің жаңалығы мен маңыздылығын негіздеу.

Алғаш рет Қостанай облысының қара-сұрғылт тұқымды тұңғыш төлдерінің өсуі, дамуы, көбею қасиеттері мен сүт өнімділігі бойынша кешенді зерттеулер жүргізілді.

Қара-ала тұқымды жөндеу ұрғашыларды өсіру технологиясының олардың алғашқы лактация кезіндегі кейінгі сүт өнімділігіне әсері туралы жаңа деректер алынды. Жүргізілген зерттеулер негізінде қара-ала тұқымды жөндеу ұрғашыларын өсіру технологиясы оңтайландырылды және жетілдірілді.

Диссертацияның мемлекеттік бағдарламаға сәйкестігі.

Жұмыс 2021-2023 жылдарға арналған «Қазақстанның әртүрлі табиғи-климаттық аймақтары үшін бейімделген ресурс-энергия жинақтаушы және цифрлық технологияларды қолдану негізінде сүтті мал шаруашылығында ұстау, азықтандыру, өсіру және өсімін молайту технологияларын әзірлеу» ҚР АШМ BR10764965 бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру шеңберіндегі бағдарлама шеңберінде жүзеге асырылды.

Докторанттың әр жарияланымды дайындауға қосқан үлесінің сипаттамасы.

Диссертация барысында докторант үлкен жауапкершілікпен және зерттеу бағдарламасы мен әдіснамасын әзірлеуге, сондай-ақ эксперименттер жүргізуге қосқан жеке үлесімен ерекшеленді. Диссертация ғылыми-зерттеу жұмысы барысында барлық іс-шараларға тікелей қатысты, алынған мәліметтерді толық статистикалық өңдеді және диссертация бөлімдерінде нәтижелерін ашты. Автор эксперименттік зерттеулерге Жеке қатысты. Диссертацияда ұсынылған барлық нәтижелер мен қорытындылар зерттеу нәтижелеріне сәйкес ізденушінің тікелей қатысуымен алынды және тұжырымдалды. Автор ғылыми басылымдарда жұмыс нәтижелерін

талқылауға және жариялауға, халықаралық ғылыми-практикалық конференцияларға тезистерді дайындауға және ұсынуға белсенді қатысты. Диссертация зерттеулері бойынша 8 жұмыс жарияланды, оның 4-уі БЖҒСБК ұсынған басылымдарда; Scopus дерекқорына кіретін Brazilian Journal of Biology журналында 1 мақала (Impact factor 2022 1.5, квартиль Q2, процентиль 61-ші), халықаралық конференция материалдарында 1 мақала, студенттер мен магистранттарға арналған 1 оқу құралы, 1 пайдалы модельге патент.

Диссертацияның көлемі мен құрылымы.

Диссертациялық жұмыс 124 компьютерлік мәтіннің беттерінде және кіріспеден, әдебиетке шолу, материалдар мен зерттеу әдістері, өз зерттеулерінің нәтижелері, қорытындыдан, өндіріске ұсыныс және найдаланылған әдебиеттер тізімі мен қосымшадан тұрады. Диссертациялық жұмыстың мәтінінде 24 кесте, 19 сурет және 9 қосымша бар. Пайдаланылған әдебиеттер тізімі 139 дерекөзден тұрады, оның ішінде 46 шетел тіліндегі әдебиеттер.